

В. Пилипенко,
доктор юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного та приватного права,
заслужений юрист України, проректор з наукової роботи
Київського університету права НАН України
ORCID ID: 0000-0002-9560-2754

ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ НА ПРАВА І СВОБОДИ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Воєнний стан як особливий правовий режим є винятковим інструментом державної влади, спрямованим на забезпечення національної безпеки, територіальної цілісності та суверенітету держави в умовах збройної агресії чи загрози їй. Водночас його запровадження неминуче пов'язане з тимчасовими обмеженнями прав і свобод людини, що зумовлює необхідність глибокого теоретико-правового та практичного аналізу такого явища.

Актуальність дослідження обумовлюється тим, що з 24 лютого 2022 року Україна перебуває в умовах широкомасштабної війни, яка потребувала комплексної трансформації правових механізмів, у тому числі щодо реалізації та захисту прав і свобод громадян.

Особливого значення набуває пошук балансу між інтересами національної безпеки та гарантіями прав людини, оскільки саме у критичні періоди перевіряється ефективність конституційного ладу та здатність держави діяти в межах міжнародно-правових зобов'язань. У цьому контексті необхідно враховувати положення Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану», а також норми міжнародного права, зокрема Європейської конвенції з прав людини та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, які встановлюють допустимі межі дерогації прав під час надзвичайних станів.

Воєнний стан є особливим правовим режимом, який був введений в Україні під час збройної агресії з метою захисту державності й національної безпеки. Його запровадження передбачає тимчасове обмеження низки прав і свобод громадян. Разом з тим, навіть в умовах війни держава зобов'язана дотримуватися міжнародних стандартів захисту прав людини. Міжнародне право допускає певні відступи від зобов'язань у надзвичайний час, але лише за чітко визначених умов.

Міжнародно-правові стандарти розрізняють дві принципово різні категорії обмеження прав людини: звичайні обмеження та надзвичайні відступи (дерогації) від міжнародних зобов'язань. Перші застосовуються у мирний час та передбачені безпосередньо в національному законодавстві (наприклад, для охорони громадського порядку, захисту державної безпеки чи суспільної моралі). Вони розглядаються як допустимі рамки реалізації прав, закріплені у відповідних статтях міжнародних договорів (зокрема, у статтях 8–11 ЄКПЛ та статтях 12, 18, 19, 21 МПГПП). Натомість дерогації мають виключний характер і застосовуються лише у випадку виникнення надзвичайних обставин, які загрожують самому існуванню нації [1, с. 20].

Виклад основного матеріалу. Європейська конвенція з прав людини у статті 15 прямо встановлює можливість для держав-учасниць «під час війни або іншої суспільної небезпеки,

Додатковою міжнародно-правовою вимогою є негайне повідомлення компетентних міжнародних органів про факт і зміст дерогації. Згідно з положеннями статті 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, держава-учасниця зобов'язана інформувати Генерального секретаря ООН про конкретні права, від реалізації

яких тимчасово відступає, а також про мотиви та строки таких заходів [3]. Для держав – учасниць Європейської конвенції з прав людини існує аналогічний обов'язок повідомлення Генерального секретаря Ради Європи про будь-які дерогації, запроваджені відповідно до статті 15 Конвенції [2]. Ця вимога має принципове значення, адже забезпечує міжнародний контроль та моніторинг правомірності дій держави, а також створює умови для запобігання зловживанням надзвичайними повноваженнями.

Важливим елементом правового режиму воєнного стану стало офіційне повідомлення Україною про дерогацію від окремих положень Європейської конвенції з прав людини.

У березні 2022 року уряд України відповідно до статті 15 Конвенції направив Генеральному секретарю Ради Європи ноту про тимчасове зупинення дії деяких статей ЄКПЛ у зв'язку з повномасштабною збройною агресією Російської Федерації. Зокрема, Україна заявила про неможливість у повному обсязі забезпечувати права, закріплені статтями 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя), 9 (свобода думки, совісті та релігії), 10 (свобода вираження поглядів), 11 (свобода зібрань і об'єднань), 2 Протоколу № 4 (свобода пересування) та 1 Протоколу № 1 (право власності) [6].

Україна також регулярно оновлювала свої ноти, повідомляючи Раду Європи про подовження воєнного стану та уточнюючи зміст і обсяг обмежень [7]. Цим вона продемонструвала прагнення діяти у межах міжнародно-правових стандартів прозорості, відповідальності та підконтрольності міжнародним органам.

Фундаментальним принципом застосування дерогації є тимчасовість і зворотність: після припинення надзвичайної загрози дерогація автоматично втрачає силу, а всі права і свободи мають бути повністю відновлені у первісному обсязі. Таким чином, обмеження прав під час війни чи над-

звичайного стану не можуть набути постійного характеру або перетворитися на інструмент довготривалого обмеження демократичних стандартів.

Згідно з міжнародно-правовими стандартами, держава має право в умовах воєнного стану запроваджувати тимчасові й обґрунтовані обмеження окремих прав та свобод громадян, проте лише за дотримання таких критеріїв: законність (обмеження повинні мати чітку правову основу у внутрішньому правопорядку); необхідність (обмеження виправдані лише тими цілями, які неможливо досягти іншими засобами); пропорційність (ступінь обмежень має відповідати гостроті ситуації); захист невід'ємної сутності прав людини (ядро прав не може бути порушене навіть у час війни).

У цьому контексті Конституція України демонструє відповідність загальним міжнародним стандартам. Відповідно до статті 64 Основного Закону, в умовах воєнного чи надзвичайного стану можуть бути встановлені окремі обмеження прав і свобод, але виключно із зазначенням строку їхньої дії. При цьому Конституція встановлює перелік прав і свобод, що не підлягають обмеженню ні за яких обставин – серед них право на життя, заборона катувань, право на свободу совісті, свобода від рабства та низка інших фундаментальних гарантій [8]. Відповідний перелік значною мірою корелює з положеннями ЄКПЛ та МПГПП, що підтверджує інтегрованість української правової системи у міжнародний правопорядок.

Таким чином, можна стверджувати, що українська конституційна модель обмеження прав під час воєнного стану побудована у руслі загальновизнаних міжнародних стандартів, що поєднує необхідність забезпечення національної безпеки з безумовним дотриманням фундаментальних прав людини.

Варто зазначити, що міжнародна практика застосування надзвичайних правових режимів у сфері захисту прав людини склалась у результаті

як діяльності універсальних органів (ООН, Комітет ООН з прав людини), так і регіональних механізмів, насамперед Європейського суду з прав людини. Однією з головних ознак цієї практики є визнання легітимності дерогацій від міжнародних зобов'язань у надзвичайних ситуаціях, але виключно в умовах дотримання суворих процедурних і матеріальних критеріїв.

Так, у справі *Lawless v. Ireland* (1961) ЄСПЛ вперше сформулював підхід до статті 15 ЄКПЛ, підтвердивши, що держава має право у випадку війни чи «іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації», відступати від зобов'язань за Конвенцією. Водночас Суд наголосив, що такі заходи можуть застосовуватися лише «у суворо необхідних межах», пропорційних характеру загрози [9]. Ця позиція була закріплена у подальшій практиці ЄСПЛ та узагальнена в експертних документах Ради Європи, зокрема у *Factsheet ECHR*, де зазначено, що дерогація можлива лише у виняткових випадках і настільки, наскільки цього об'єктивно вимагає інтенсивність кризи [10].

Суд неодноразово підкреслював, що навіть у надзвичайних умовах існує коло прав, від яких дерогація неможлива. Йдеться про вищезгадані право на життя (крім випадків загибелі внаслідок законних воєнних дій), заборону катувань та нелюдського поводження, заборону рабства та принцип *nullum crimen sine lege* («немає злочину без закону»). Відповідні права становлять «ядро» Конвенції та залишаються непорушними за будь-яких обставин.

Водночас ЄСПЛ послідовно наголошує на необхідності ефективного контролю над діями держави у режимі дерогації. Обмеження прав повинні бути не лише виправданими обставинами, а й мати тимчасовий характер та супроводжуватися наявністю процесуальних гарантій: можливістю судового перегляду, доступом до апеляцій, контролем з боку парламенту та незалежних органів. Яскравим при-

кладом стала справа *A. and Others v. United Kingdom* (2009), у якій Суд визнав порушення статті 5 Конвенції (право на свободу і особисту недоторканність) через відсутність достатніх правових гарантій щодо затриманих осіб у рамках антитерористичного законодавства. Суд наголосив, що навіть у ситуації терористичної загрози держава не може усунути гарантії від свавільних обмежень свободи [11].

Практика ЄСПЛ узгоджується з позиціями Комітету ООН з прав людини, який вимагає від держав своєчасного проголошення надзвичайного стану, чіткого визначення його правових рамок і негайного інформування Генерального секретаря ООН (а для країн-членів Ради Європи – також Генерального секретаря РЕ) про характер, обсяг і тривалість застосованих дерогацій. Особливий наголос робиться на недопустимості «прихованих» відступів від МПГПП, що фактично означає вимогу максимальної прозорості державної політики у цій сфері.

Запровадження воєнного стану в Україні 24 лютого 2022 р. указом Президента України № 64/2022 [12] стало безпрецедентним кроком у новітній історії держави, обумовленим повномасштабною агресією російської федерації. Указ Президента був одразу ж затверджений Верховною Радою України спеціальним законом, що надало йому необхідної легітимності відповідно до конституційної процедури. Цим актом було встановлено, що на період воєнного стану допускається тимчасове обмеження реалізації низки конституційних прав і свобод, зокрема передбачених статтями 30–34, 38–39, 41–44, 53 Конституції України. Це означало можливість тимчасового обмеження таких прав, як: право на недоторканність житла та таємницю кореспонденції (ст. 30–31), свободу пересування та вільного вибору місця проживання (ст. 33), свободу об'єднань і мирних зібрань (ст. 36, 39), право на працю та соціальний захист (ст. 43–46), а також право на освіту (ст. 53).

Разом із цим в указі підкреслювалося, що усі обмеження можуть запроваджуватися лише «в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості здійснення заходів правового режиму воєнного стану» і виключно на підставі Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Такий підхід відповідає загальним міжнародним принципам «необхідності» та «пропорційності» дерогацій у надзвичайних ситуаціях.

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [13] деталізує правові механізми реалізації цього особливого режиму. Зокрема, стаття 8 передбачає можливість: запровадження трудової повинності для працездатних осіб, що дозволяє залучати громадян до робіт оборонного та життєзабезпечувального характеру; примусового залучення ресурсів підприємств, організацій і установ незалежно від форми власності для потреб оборони; видачі військовим командуванням довідок про примусове відчуження майна для потреб держави з подальшою компенсацією його вартості.

Крім того, закон надає повноваження органам влади та військовому командуванню запроваджувати низку обмежувальних заходів, серед яких: 1) обмеження пов'язані зі зміною режиму роботи підприємств, мобілізація матеріально-технічних ресурсів); 2) встановлення комендантської години та спеціального режиму світломаскування; 3) обмеження режиму в'їзду та виїзду громадян, перевірка документів, огляд речей і транспортних засобів; 4) заборона проведення мирних зібрань, демонстрацій, страйків та інших масових заходів, якщо вони можуть створювати загрозу громадському порядку чи обороноздатності; 5) можливість порушення питання про тимчасову заборону діяльності політичних партій та громадських об'єднань, діяльність яких може бути використана ворожою стороною на шкоду національній безпеці [13].

Усі ці заходи носять винятковий характер і можуть застосовуватися лише на час дії воєнного стану. Вони спрямовані на мобілізацію ресурсів держа-

ви та суспільства, посилення обороноздатності, а також на збереження публічного порядку і безпеки в умовах збройної агресії. Водночас українське законодавство чітко закріплює, що навіть у воєнний час не підлягають обмеженню основоположні права, передбачені статтею 64 Конституції України, що повністю узгоджується з міжнародно-правовими стандартами.

Запровадження воєнного стану в Україні супроводжувалося поступовим розширенням і деталізацією обмежень, що відображалося як в указах Президента, так і в постановах Кабінету Міністрів та рішеннях військових адміністрацій. На практиці це створило багаторівневу систему заходів, спрямованих на забезпечення обороноздатності та публічної безпеки в умовах повномасштабної війни.

Одним із найважливіших й водночас найбільш резонансних правових наслідків запровадження воєнного стану в Україні стала неможливість проведення виборів до органів державної влади та місцевого самоврядування [14]. Конституцією України у статтях 64 та 83, а також статтею 19 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» передбачено, що в умовах дії цього особливого правового режиму вибори Президента України, народних депутатів України та депутатів місцевих рад не проводяться [8; 13]. Натомість чинні органи влади продовжують здійснювати свої повноваження до моменту скасування воєнного стану та відновлення виборчого процесу. Такий механізм є необхідним для забезпечення безперервності функціонування державної влади та стабільності конституційного ладу в умовах збройної агресії, коли організація виборів є фактично неможливою як з безпекових, так і з організаційно-технічних причин.

Відповідна норма має дещо суперечливий характер. З одного боку, вона виправдана необхідністю забезпечення стабільності влади та недопущення дестабілізації під час війни, коли організація виборів технічно та безпеково

Військові адміністрації на регіональному рівні отримали широкі повноваження для оперативного реагування на загрози. Залежно від специфіки регіону вони запроваджували: комендантські години з різним часовим діапазоном; заборону продажу алкогольних напоїв з метою підтримання громадського порядку; посилений

Важливо, що навіть у таких надзвичайних умовах законодавець чітко визначив непорушні межі. Частина друга статті 64 Конституції України гарантує, що низка фундаментальних прав не може бути обмежена за жодних обставин, у тому числі й під час

воєнного стану. У практичному вимірі державні органи зобов'язані враховувати ці гарантії.

Та попри те, що Основний Закон та міжнародні договори чітко визначають межі допустимих обмежень прав і свобод під час воєнного стану, практика їх реалізації виявила низку серйозних проблем, які викликають занепокоєння з точки зору принципів верховенства права, пропорційності та недискримінації.

Одним із найбільш дискусійних прикладів стало обмеження виїзду чоловіків призовного віку (від 18 до 60 років; згодом – від 23 до 60 років). Це правило мало на меті забезпечення мобілізаційного ресурсу, однак його застосування відбувалося далеко не завжди рівномірно. Численні повідомлення громадян стосувалися вибіркового ставлення прикордонних органів, відсутності чіткої та сталої процедури визначення винятків, а також поширення корупційних схем, коли за грошову винагороду можна було отримати незаконний дозвіл на виїзд [18]. Таким чином, заборона виїзду для військовозобов'язаних чоловіків перетворилася на один із головних чинників появи системної корупції на кордоні.

Не менш проблемними були заходи контролю в середині країни. Перевірки на блокпостах, обшуки та огляди речей мали правове підґрунтя, проте на практиці часто здійснювалися із перевищенням необхідних повноважень. Це іноді супроводжувалося принизливим ставленням до громадян та випадками свавільних затримань, що суперечить конституційним гарантіям особистої свободи та принципам справедливого й недискримінаційного застосування обмежень [19].

Окремий суспільний резонанс викликала так звана «бусифікація» – практика примусового затримання чоловіків на вулицях і їхнього насильницького доставлення до територіальних центрів комплектування. Такі дії, як правило, не супроводжувалися належним процесуальним оформлен-

ням, громадянам не роз'яснювали їхніх прав чи підстав затримання. Подібна практика стала очевидним проявом свавілля, що прямо суперечить статті 29 Конституції України та принципам верховенства права. У громадській думці це сприймалося як грубе порушення прав людини та відхід від демократичних стандартів [20].

Ще однією з найбільш гострих проблем стало системне хабарництво у сфері мобілізації. Неодноразово повідомлялося, що за значні суми грошей у територіальних центрах комплектування можна було отримати документи про непридатність до військової служби [21]. Це явище поставило під сумнів рівність громадян перед законом, адже ті, хто мав фінансові ресурси, могли уникнути виконання військового обов'язку, тоді як інші залишалися повністю залежними від дії обмежень.

Надзвичайно поширеною в Україні стала також практика незаконного оформлення інвалідності як засобу ухилення від мобілізації. У сфері діяльності медико-соціальних експертних комісій існували значні корупційні ризики. Журналістські розслідування неодноразово фіксували випадки, коли за чималу грошову винагороду (від 5 до 25 тисяч доларів США) громадяни отримували довідки про інвалідність або підтвердження повної непридатності до військової служби [22]. Відповідне явище не лише підірвало довіру до системи охорони здоров'я, але й формувало відчуття глибокої соціальної несправедливості: ті, хто володів фінансовими ресурсами, користувалися незаконними перевагами, тоді як інші були змушені підкорятися владним обмежувальним приписам.

Таким чином, хоча законодавство України у сфері воєнного стану формально відповідає міжнародним стандартам і містить чіткі запобіжники, реальна практика його застосування висвітлює низку серйозних проблем. Йдеться про непропорційне втручання у права громадян, про випадки дискримінації, про корупційні зловжи-

вання у сфері мобілізації, на кордоні та в медичних установах. Усе це свідчить про необхідність посилення парламентського і судового контролю, забезпечення прозорості процедур, а також створення дієвих правових гарантій, здатних запобігти свавіллю та зловживанням владними повноваженнями в умовах воєнного стану.

Насамкінець варто підкреслити, що підвищення ефективності та законності обмежень прав під час воєнного стану потребує комплексного підходу, який має поєднувати вдосконалення законодавчої бази, посилення контролю за діяльністю органів влади та забезпечення реальних гарантій для громадян.

Передусім важливо уточнити правові підстави та критерії таких обмежень, адже нинішня практика продемонструвала певну невизначеність і фрагментарність у їх застосуванні. Закон та підзаконні акти повинні чітко визначати, які права можуть бути обмежені, у який спосіб і протягом якого часу. Це стосується, наприклад, заборони виїзду громадян певних категорій: у законодавстві необхідно закріпити прозорі й зрозумілі правила, що відповідатимуть принципу передбачуваності та забезпечать уникнення свавільного чи вибіркового застосування обмежень. Подібний підхід повністю узгоджується з вимогами міжнародного права, зокрема з положеннями Сирокузьких принципів, які наголошують на законності та необхідності будь-якого обмеження.

Не менш важливим є створення дієвих механізмів контролю та прозорості. Регулярний парламентський і судовий нагляд за заходами воєнного стану, а також обов'язкове звітування відповідних органів щодо підстав і обсягів обмежень сприятимуть легітимності режиму та довірі суспільства. Відкритість і публічність рішень дозволить уникнути прихованих чи невмотивованих втручань у права громадян і відповідатиме практикам, які вже діють у демократичних державах під час надзвичайних станів.

Особливого значення набуває гарантія доступу до правосуддя. Навіть у час війни громадяни мають право оскаржувати обмеження своїх прав, адже відмова від цього перетворює воєнний стан на простір свавілля. Саме тому доцільним є вдосконалення процедур судового розгляду скарг, запровадження скорочених строків їх розгляду, що дозволить забезпечити баланс між потребами оборони і гарантіями справедливого судового захисту.

Важливою складовою ефективної політики є також виконання міжнародних зобов'язань. Україна здійснила необхідні кроки, повідомивши Генерального секретаря ООН та Ради Європи про межі дерогації від своїх зобов'язань, однак подальша легітимність таких заходів вимагатиме регулярного оновлення та контролю. Системний діалог із міжнародними інституціями, такими як ООН, ОБСЄ чи Рада Європи, дозволить не лише підтвердити відповідність національної практики міжнародним стандартам, а й сприятиме збереженню політичної та економічної підтримки з боку партнерів.

Нарешті, слід замислитися над вдосконаленням конституційно-правових засад воєнного стану. Досвід війни 2022–2025 років продемонстрував гостру необхідність у чіткому розмежуванні режимів воєнного та надзвичайного стану, у створенні механізмів парламентської перевірки обмежень, а також у передбаченні прозорого порядку їх припинення, щойно обставини змінюються. Гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами повинна включати уточнення правил мобілізації, гарантії соціального забезпечення для військовозобов'язаних, а також чітке врегулювання можливих додаткових обмежень (наприклад, у разі епідемій чи техногенних катастроф під час війни), щоб уникнути надмірного тиску на конституційні свободи.

У підсумку всі ці практичні кроки спрямовані на досягнення головної мети — забезпечення належного балансу між ефективною обороною

держави та повагою до прав людини. Міжнародне право наголошує на принципі «strict necessity», який дозволяє обмеження лише настільки, наскільки цього вимагає конкретна ситуація, та не довше, ніж триває сама загроза. Саме на цій основі має будуватися подальший розвиток українського законодавства і правозастосовної практики у сфері воєнного стану.

Висновки. Воєнний стан в Україні об'єктивно змінює звичний порядок реалізації та гарантування прав людини, однак він не може розглядатися як підстава для скасування обов'язків держави щодо їх поваги й захисту.

Міжнародне право допускає можливість тимчасових обмежень задля збереження безпеки нації, проте вимагає суворого дотримання базових принципів – пропорційності, законності та невідступності від фундаментальних прав людини. Зокрема, права, передбачені статтею 64 Конституції України, а також закріплені у Європейській конвенції з прав людини та Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, не підлягають обмеженню навіть у надзвичайних умовах.

Практика ЄСПЛ та органів ООН підтверджують, що лише офіційне проголошення надзвичайного чи воєнного стану, належне обґрунтування його заходів, їхня тимчасовість і наявність незалежного контролю (судового та парламентського) роблять обмеження прав правомірними.

Україна після 24 лютого 2022 р. продемонструвала здатність діяти у межах міжнародних стандартів, запровадивши необхідні оборонні заходи – мобілізацію, регламентацію пересування, використання матеріальних ресурсів – і водночас заборонивши втручання у невід'ємні права.

Водночас практика показала й вразливі сторони механізму реалізації воєнного стану. Обмеження свободи пересування, особливо для чоловіків призовного віку, породили численні корупційні зловживання на кордоні; посилений контроль на блокпостах

і практика «бусифікації» призвели до звинувачень у свавільному затриманні; мобілізаційні заходи та діяльність медико-соціальних комісій нерідко супроводжувалися хабарництвом і масовими фальсифікаціями. Всі ці факти вказують на наявність серйозних ризиків для принципів рівності, недискримінації та пропорційності в Україні.

Подальше вдосконалення правового режиму воєнного стану має ґрунтуватися на вироблених рекомендаціях: деталізації правових підстав обмежень, забезпеченні парламентського та судового контролю, реальних гарантіях доступу до правосуддя, особливому захисті вразливих категорій населення, а також гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами. Важливо зберегти і зміцнити практику регулярного інформування міжнародних організацій та консультацій із ними, що підтверджує прозорість і легітимність дій держави.

Таким чином, збереження прав і свобод громадян у період воєнного стану можливе лише за умови послідовного дотримання принципу «строкої необхідності», який допускає обмеження прав виключно в обсязі, необхідному для подолання кризи, та на період її існування.

Український досвід демонструє одночасно і приклади належного виконання міжнародних стандартів, і сфери, що потребують вдосконалення. Посилення гарантій прав у поєднанні з ефективною обороною держави дозволить забезпечити баланс між безпекою та свободою, що є фундаментальною умовою зміцнення довіри як всередині суспільства, так і з боку міжнародної спільноти.

У статті досліджено правову природу воєнного стану як особливого режиму, що істотно впливає на реалізацію та гарантування прав і свобод громадян України. Розкрито теоретичні, конституційні та міжнародно-правові засади обмеження прав людини в умовах збройної агресії.

сії російської федерації проти України. Здійснено аналіз положень Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану», Європейської конвенції з прав людини та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, що регулюють допустимі межі дерогацій. Визначено зміст і правові наслідки офіційної ноти України до Ради Європи про тимчасове зупинення дії окремих статей ЄКПЛ, поданої у березні 2022 року, а також наголошено на відповідності цього кроку міжнародним стандартам прозорості та підконтрольності державних рішень.

Доведено, що запровадження воєнного стану в Україні від 24 лютого 2022 року дало правову основу для здійснення мобілізаційних, оборонних і безпекових заходів, але водночас зумовило необхідність суворого дотримання принципів верховенства права та недопущення свавілля. Виявлено, що законодавство України чітко визначає перелік прав, які не можуть бути обмежені навіть у воєнний час (ст. 64 Конституції), однак практика реалізації цих положень супроводжується низкою зловживань. Зокрема, проаналізовано проблеми вибіркового застосування заборони виїзду чоловіків призовного віку, корупційні схеми у територіальних центрах комплектування, порушення процесуальних гарантій при «бустифікації» та незаконне отримання документів про непридатність або інвалідність. Вказано, що такі явища підривають довіру до держави, суперечать принципам пропорційності, рівності та недискримінації.

Окремо розглянуто вплив воєнного стану на виборчі права громадян. Згідно зі статтями 64, 83 Конституції України та статтею 19 Закону «Про правовий режим воєнного стану», вибори Президента, Верховної Ради та місцевих рад у цей період не проводяться,

а повноваження чинних органів влади продовжуються до скасування особливого режиму. Наголошено, що такий підхід є виправданим у воєнний час, однак створює потенційні виклики для реалізації принципу періодичності виборів, закріпленого в міжнародному праві.

На основі узагальнення міжнародної практики та українського досвіду сформульовано рекомендації щодо підвищення ефективності правового регулювання обмежень прав під час війни: уточнення правових підстав і критеріїв дерогацій, створення механізмів парламентського й судового контролю, забезпечення доступу до правосуддя навіть в умовах війни, особливий захист уразливих категорій населення, регулярне інформування міжнародних органів про обсяг і тривалість обмежень. Зроблено висновок, що забезпечення балансу між захистом держави та дотриманням прав людини є ключовою умовою демократичного розвитку та відновлення довіри громадян і міжнародної спільноти до української правової системи.

Ключові слова: воєнний стан, права людини, дерогація, Конституція України, міжнародні стандарти.

Pylypenko V. The impact of martial law on the rights and freedoms of Ukrainian citizens

The article examines the legal nature of martial law as a special regime that significantly affects the realization and protection of the rights and freedoms of Ukrainian citizens. The study reveals the theoretical, constitutional, and international legal foundations for restricting human rights during the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. It analyzes the provisions of the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine "On the Legal Regime of

Martial Law”, the European Convention on Human Rights (ECHR), and the International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR), which regulate the permissible limits of derogations. The article also identifies the content and legal consequences of Ukraine’s official note to the Council of Europe, submitted in March 2022, notifying the temporary suspension of certain ECHR articles, and emphasizes the compliance of this step with international standards of transparency and state accountability.

It is demonstrated that the introduction of martial law in Ukraine on 24 February 2022 provided a legitimate basis for mobilization, defense, and security measures while simultaneously requiring strict adherence to the principles of the rule of law and the prohibition of arbitrariness. The study finds that Ukrainian legislation clearly defines the list of rights that cannot be restricted even during wartime (Article 64 of the Constitution), although practical implementation has revealed numerous abuses. The article analyzes problems of selective enforcement of the travel ban on men of conscription age, corruption schemes in military recruitment offices, procedural violations during so-called “busification,” and unlawful acquisition of certificates of unfitness or disability. Such practices undermine public trust in state institutions and contradict the principles of proportionality, equality, and non-discrimination.

The article also addresses the impact of martial law on electoral rights. According to Articles 64 and 83 of the Constitution of Ukraine and Article 19 of the Law “On the Legal Regime of Martial Law,” elections for the President, Parliament, and local councils are suspended during martial law, while the powers of existing authorities are extended until the termination of the special regime. Although this provision is justified under wartime conditions, it raises

concerns regarding the implementation of the principle of periodic elections enshrined in international law.

Based on an analysis of international practice and the Ukrainian experience, the article formulates recommendations to enhance the effectiveness of legal regulation of rights restrictions during wartime: clarification of the legal grounds and criteria for derogations, establishment of parliamentary and judicial oversight mechanisms, ensuring access to justice even under martial conditions, special protection of vulnerable groups, and regular reporting to international organizations on the scope and duration of restrictions. The study concludes that maintaining a balance between state security and the observance of human rights constitutes a crucial prerequisite for democratic development and the restoration of public and international confidence in Ukraine’s legal system.

Key words: martial law, human rights, derogation, Constitution of Ukraine, international standards.

Література:

1. Мельниченко Н. Процедури déroгації при захисті прав людини. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2022. № 1. С. 18–28.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004.
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
4. The Siracusa Principles on the Limitation and Derogation Provisions in the International Covenant on Civil and Political Rights. E/CN.4/1985/4. 1985. URL: <https://www.icj.org/wp-content/uploads/1984/07/Siracusa-principles-ICCPR-legal-submission-1985-eng.pdf>.
5. Nowak M. UN Covenant on Civil and Political Rights. CCPR Commentary. 2nd rev. ed. Kehl am Rhein: Engel, 2005. 1277 p.

6. Kyiv Post. Did Ukraine Suspend Certain Clauses of the European Convention on Human Rights in April? 13.05.2024. URL: https://www.kyivpost.com/post/32585?utm_source.

7. Міністерство юстиції України. Щодо відступу від зобов'язань за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. 29.04.2024. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/shcho-do-vidstupu-vid-zoboviazan-za-konventsieiu-pro-zakhyst-prav-liudyny-i-osnovopolozhnykh-svobod>.

8. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

9. CASE OF LAWLESS v. IRELAND (No. 3): Application no. 332/57. Judgment of 1 July 1961. European Court of Human Rights. Strasbourg, 1961. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-57518%22%7D>.

10. Factsheet ECHR. Thematic factsheets. URL: <https://www.echr.coe.int/factsheets>.

11. A. and Others v. the United Kingdom [GC]: Judgment of 19 February 2009, Application no. 3455/05. Європейський суд з прав людини. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22002-1647%22%7D>.

12. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України № 64/2022. [Електронний ресурс]. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.

13. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 28. Ст. 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

14. Чому виборів президента до кінця воєнного стану не може бути (29 березня 2024) [Електронний ресурс] / ОПОРА. URL: <https://www.opora.org/viyna/chomu-viboriv-prezidenta-do-kincyu-voennogo-stanu-ne-mozhe-buti-25161>.

15. Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 січня 1995 р. № 57 (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/57-95-%D0%BF#Text>.

16. Уряд дозволив виїзд за кордон чоловікам віком від 18 до 22 років / Суспільне Новини. URL: <https://suspilne.media/1099896-urad-onoviv-poradok-peretinu-derzavnogo-kordonu/>.

17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку: Закон України від 10 квітня 2024 р. № 3633-IX. Відомості Верховної Ради України. 2024. № 19. Ст. 78. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3633-20#Text>.

18. Виїзд чоловіків з України під час війни: які існують схеми нелегального виїзду та як перетнути кордон законно? Пояснює НАЗК (02.11.2022) / Українське радіо. URL: <https://ukr.radio/news.html?newsID=99970>.

19. Перевірки на блокуваннях: коли порушується право на приватність? (08.02.2024) / Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/perevirky-na-blokvaniakh-koly-porushuietsia-pravo-na-privatnist/>.

20. Оганнісян М. «Бусифікація» та інші скандали з ТЦК: чому це стається і що заважає ефективній мобілізації / ТСН. 2024. URL: <https://tsn.ua/exclusive/busifikaciya-ta-inshi-skandali-iz-tck-chomu-ce-stayetsya-i-scho-zavazhaye-efektivniyu-mobilizaciyi-2668689.html>.

21. Лаб'як І. «Ціни лише ростуть»: правозахисник розповів про ситуацію з хабарями в ТЦК / ТСН. 08.09.2025. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/tsiny-lyshe-rostut-pravozakhysnyk-rozpoviv-pro-sytuatsiiu-z-khabariamy-v-ttsk-2908259.html>.

22. Комар О. Дасмо другу групу інвалідності на рік або третю пожиттєво / Цензор.нет. URL: <https://censor.net/ua/blogs/3541076/dayemo-drugu-grupu-invalidnosti-na-rik-abo-tretyu-pojyttjevo>.

Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Дата надходження статті: 23.09.2025
Дата прийняття статті: 11.10.2025
Опубліковано: 24.11.2025

